

VZDĚLANOSTNÍ SPOLEČNOST
(VĚDA A VZDĚLÁNÍ VE 21. STOLETÍ)

SBORNÍK Z 3. MEZINÁRODNÍ VĚDECKÉ KONFERENCE

Praha, 10. března 2011

Kolektiv autorů
Vzdělanostní společnost
(Věda a vzdělání ve 21. století)
Sborník z 3. mezinárodní vědecké konference, Praha, 10. března 2011

Editor: prof. PhDr. Vladimír Čechák, CSc.
© Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2011

ISBN 978-80-7408-049-4

Od elitního k masovému vysokému školství – a co na to NERV

Mojmír Helísek

*Motto: „V českém vysokém školství ... došlo k rapidnímu posunu od elitního k masovému systému.“
(Zpráva hodnotitelů OECD, 2006)*

Abstrakt

Během 20 let došlo v ČR k přechodu od elitního k masovému a nakonec univerzálnímu vysokoškolskému studiu. Do rozporu se tak dostává kvantita s kvalitou vysokoškolského vzdělávání. Národní ekonomická rada vlády (NERV) i Dlouhodobý záměr rozvoje vysokého školství Ministerstva školství ČR chtějí kvantitativní nárůst počtu studentů zastavit. ČR by tím zůstala na polovině průměru vzdělanosti OECD. Ve kvantitativním nárůstu počtu studentů je proto nutno pokračovat. Přispěje to i ke všeobecné kultivovanosti mladé generace. Předpokladem tohoto nárůstu je zavedení školného na veřejných vysokých školách.

Abstract

The transformation from elite to mass and finally to the general university education in Czech Republic has been made over the past 20 years. The quantity and the quality of the university education get into the clash. The National Economic Council of the Government (NERV) and the Long-term development plan of Ministry of Education want to stop the quantitative increase of students. As a result, Czech Republic would be at a half of average of OECD scholarship. It is necessary to continue in quantitative increase of students. This will contribute to general politeness of young generation. The premise of this increase is the implementation of tuition fees at public universities.

Úvod

Za nejmarkantnější změnu v českém vysokém školství je možno považovat výrazný nárůst počtu studentů, a to během uplynulého dvacetiletí let téměř čtyřikrát. Podíl poprvé zapsaných do terciárního vzdělávání v roce 2009-10 přesáhl dvě třetiny populace odpovídajícího věku.¹ Podle výzkumu Centra pro studium vysokého školství tak české vysoké školy absolvovaly cestu od studia elitního, přes studium masové až ke studiu univerzálnímu.² Podle autorů tohoto výzkumu jde o opakování vývoje v zemích západní Evropy a severní Ameriky.

V dalším textu se budeme držet obvyklejšího označení kvantitativního nárůstu jako masového vzdělávání. Jaké jsou dopady této masifikace vysokoškolského vzdělávání? Počet studentů vzrostl čtyřikrát, počet pedagogů však pouze zhruba dvakrát. Vede masové vzdělávání k poklesu jeho kvality? Pokud ano, je nutné nárůst počtu studentů zastavit? V tomto směru vyznívají závěry Národní ekonomické rady vlády (NERV), konkrétně její pracovní skupiny pro vzdělávání a vzdělanost. Je tento závěr nezbytný?

¹ Dlouhodobý záměr (2010), s. 6. Z toho na VŠ šlo o 62 %, na VOŠ šlo 8 % studentů.

² Prudký – Pabian – Šima (2010). Označení těchto vývojových fází pochází z teorie M. Trowa. Při elitním vzdělávání vstupuje na vysoké školy zhruba 15 % příslušné věkové skupiny, v rámci masového studia jde o 30 – 50 %, při fázi univerzálního vzdělávání jde o o více než 50 %.

1. Kvantitativní nárůst počtu vysokoškolských studentů

Nárůst počtu studentů ilustruje Tab. 1.

Tab. 1: Vývoj počtu studentů na vysokých školách v ČR (v tis.)

Akademický rok	1996/97	1999/00	2009/10
Veřejné VŠ	166,1	187,3	333,6
Soukromé VŠ	-	0,4	56,4

Poznámky: veřejné školy bez státních škol; údaje jsou k začátku akad. roku.

Prameny: Výroční zpráva o stavu vysokého školství za r. 2004; Výroční zpráva o činnosti vysokých škola 2009. Dlouhodobý záměr 2006-2010, Aktualizace na r. 2010 (Příl. 2).

Nárůst počtu studentů byl umožněn i vznikem soukromých vysokých škol. Jejich první studenti v ČR nastoupili do studia v akademickém roce 1999/2000. Z několika stovek se jejich počet zvýšil na počátku roku 2009/2010 na více než 56 tisíc. Podíl těchto studentů na celkovém počtu vysokoškolských studentů tak dosáhl 14 %.

V současnosti existuje v ČR 45 soukromých vysokých škol (z toho tři školy univerzitního typu), a to vedle 26 veřejných vysokých škol (pouze dvě z nich jsou školami neuniverzitního typu) a 2 státních vysokých škol. Soukromé školy tak zásadním způsobem přispěly k nejvýznamnějšímu směru transformace českého vysokého školství, totiž že „v českém vysokém školství [...] došlo k rapidnímu posunu od elitního k masovému systému.“³ Dalšími směry této transformace, kromě nárůstu počtu studentů, škol a vzniku soukromého sektoru v této oblasti, byly:⁴

- implementace strukturovaného studia (v duchu Boloňského procesu) na studium bakalářské, magisterské a doktorské,
- výrazný růst výdajů na vysoké školství,
- přesun části výzkumu a vývoje na vysoké školy.

2. Důsledky masifikace vysokoškolského vzdělávání

Kvantitativní nárůst studujících nevyhnutelně vede k poklesu kvality výuky v následujících směrech:

- roste počet studentů ve výukových skupinách, rozšiřují se formy studia bez přímé výuky, tím vším se oslabuje možnost individuálního přístupu ke studentům,
- na vysoké školy přicházejí studenti se slabším intelektovým i pracovním potenciálem, což nevyhnutelně vede k poklesu požadavků na průměrné schopnosti (znalosti a dovednosti) absolventů,
- pedagogové i další vysokoškolský personál je více zatížen výukou, méně času, energie a finančních prostředků zbývá na studium, výzkum a publikační činnost,
- jak pokles náročnosti v podobě požadavků na průměrné schopnosti studenta, tak i oslabení vědeckého charakteru práce vysokoškolského učitele oslabuje motivaci talentovaných studentů a jejich vnímání pedagoga jako pozitivního vzoru.

³ Tématické hodnocení expertů OECD (2006), s. 67.

⁴ Bílá kniha (2008), s. 14. K tomu bych doplnil také výrazný nárůst kombinované formy studia.

Vzdělávat více než 60 % populačního ročníku je něco jiného, než vzdělávat 15% elitu tohoto ročníku. O. Šteffl, ředitel společnosti SCIO, zaměřené na hodnocení výsledků vzdělávání, k tomu říká: „Vlastně pořád vzděláváme těch 60 % jaksí hromadně, všechny stejně [stejně jako jsme dříve vzdělávali „hromadně a stejně“ 15 %, pozn. M. H.], jen jsme celkově snížili laťku. A to je pro ty nejnadanější málo, ale pro ten druhý konec ještě pořád moc.“⁵

Vzdělání a jeho kvalita však hraje rostoucí roli v ekonomickém rozvoji a kvalitě života jednotlivců i celé společnosti. Vzdělání proto musí být součástí strategie posilování konkurenceschopnosti země, konstatují závěry NERV v kapitole o vzdělanosti.⁶ Jaké je, podle NERV, východisko z této situace?

- V řadě případů bylo otevírání terciárního vzdělávání v posledních 5–7 letech problematické (na vysoké školy se dnes zapisuje více než 60 % čerstvých maturantů).
- V řízení terciárního vzdělávání je proto žádoucí „zastavit další otevírání terciárního školství [...] a především se soustředit na posilování kvality vzdělání“.⁷

Zejména je nedostatečná diverzifikace terciárního vzdělávání, vyznačující se pouze formálním oddělením bakalářského a magisterského studia. Většina bakalářů pokračuje v magisterském studiu, což je podmíněno:

- titulománií,
- požadavky zejména státní správy, vyžadujícími magisterské (nikoliv bakalářské) vzdělání, což bakalářský stupeň degraduje,
- bakalářské programy fakticky nevedou ke kompetencím, bezprostředně využitelným na trhu práce.

NERV výslovně poukazuje na to, že vysoký počet pokračujících magisterských programů není efektivní:

- z hlediska finančního,
- z hlediska vzdělavatelnosti studentů.

Rozvoj kvalitnějších segmentů vzdělávání (Mgr., Ph.D.) je tak omezen nedostatečnou diverzifikací a paušálně alokovanou finanční podporou.

Tyto závěry NERV nejsou překvapivé, dá se dokonce říci, že nejsou nijak objevné. Dlouhodobý záměr rozvoje vysokých škol na léta 2011 – 2015 (z podzimu 2010) si za ústřední cíl klade „zásadní změnu orientace rozvoje vysokých škol směrem od *kvantity ke kvalitě* [...] Základním předpokladem pro provádění efektivních kvalitativních změn je přitom diverzifikace systému vysokého školství.“⁸

Nepodařilo se naplnit cíl předchozího dlouhodobého záměru, aby ve studiu v magisterských studijních programech pokračovalo jen okolo 50 % absolventů bakalářských studijních programů. Do magisterských studijních programů přešlo v r. 2009 více než 80 % bakalářů. Tento cíl (50 %) si ministerstvo stanovilo i v záměru na léta 2011 – 2015.

Diverzifikované vysoké školství má, podle dlouhodobého záměru MŠMT ČR, zajistit:

⁵ Šteffl (2011), s. 3.

⁶ Závěrečná zpráva (2010), s. 6.

⁷ Tamtéž, s. 18, 29.

⁸ Dlouhodobý záměr (2010), s. 3.

- na jedné straně připravit studenty na „rozmanité pozice ve společnosti“, mimo jiné proto, že postupně bude více osob s VŠ vzděláním, než odpovídajících pracovních míst.⁹
- na druhé straně zachovat „tradiční elitní univerzitní sektor“.

Pokud jde o kvantitativní vývoj počtu studentů, záměrem ministerstva je, aby podíl poprvé zapsaných do terciárního vzdělávání odpovídající věkové skupiny byl do roku 2015 zachován přibližně do dvou třetin populace odpovídajícího věku (tj. jako v současnosti). Dá se z toho odvodit, že stabilizace tohoto podílu povede, společně s očekávaným prudkým poklesem věkové skupiny s prvním zápisem na VŠ v letech 2013 – 2016, k poklesu nastupujících studentů a později i absolventů.

3. Pokračování kvantitativního nárůstu?

I přes dosavadní výrazný kvantitativní nárůst počtu vysokoškolských studentů a absolventů zaostává ČR stále za průměrem rozvinutých ekonomik pokud jde o obyvatelstvo s ukončeným terciárním vzděláním (Tab. 2). I přes postupný nárůst počtu vysokoškolsky vzdělaných osob si ČR dlouhodobě udržuje zhruba poloviční úroveň ve srovnání s průměrem OECD. S předpokládaným poklesem počtu zapisovaných studentů se dá očekávat zhoršení tohoto ukazatele.¹⁰

Tab. 2: Obyvatelstvo s terciárním vzděláním
(podíl na obyvatelstvu 25 – 64 let, %)

země	1994	2001	2004	2008
ČR	12	11	12	14
Německo	20	23	25	25
USA	32	37	38	41
Japonsko	45	34	38	43
OECD	-	23	25	28

Poznámky: Údaje za r. 1994 se vztahují k obyvatelstvu 24 – 34 let. Japonsko 1997 místo 1994. Rok 1994: první rok s údaji o ČR. Ve skupině obyvatelstva ve věku 25 – 34 let mělo v r. 2008 v ČR terciární vzdělání 18 % obyvatelstva, v průměru OECD jde o 35 %.

Prameny: Education at a Glance 2003 – 2010 (Table A.1, A.2).

Nejde však jen o dosažení příznivějšího statistického ukazatele. Jde o všeobecnou sociální a intelektuální *kultivaci studujícího člověka* resp. celé společnosti (vzdělání působí přes mezilidské vztahy jako pozitivní externalita). Pak i pro absolventa, který bude s VŠ diplomem zastávat pracovní místo, ke kterému by postačovala maturita, nebudou tři roky strávené na vysoké škole při bakalářském studiu ztraceným časem.

⁹ „Zatímco v pracovní síle budou vysokoškoláci představovat okolo 25 %, pracovní místa určená pro ně budou tvořit jen asi 20 % ze všech pracovních míst.“ (tamtéž, s. 10).

¹⁰ Dlouhodobý záměr na léta 2011 – 2015 výslovně přepokládá uvádí, že „není žádný důvod a nejsou ani příznivé ekonomické podmínky pro další zvyšování počtu studentů. Naopak je mnoho důvodů pro jejich snižování.“ (s. 25)

Závěr

Další kvantitativní nárůst počtu studentů se z tohoto hlediska jeví jako žádoucí, samozřejmě společně s výše uvedenou prohloubenou diverzifikací systému (uvedeno jak v závěrech NERV, tak v záměru MŠMT ČR). Vzhledem k převažujícímu zastoupení veřejných VŠ v celkovém počtu studentů by tento pokračující nárůst studentů musel být nezbytně spojen se zavedením školného, a to školného v nikoliv symbolické výši. V tomto směru je zajímavé, že zpráva NERV zavedení školného na VVŠ výslovně navrhuje (s limitovanými stropy, doprovázené systémem půjček), záměr ministerstva se o něm nezmiňuje.¹¹

Literatura:

Bílá kniha terciárního vzdělávání. Autorský tým pod vedením Petra Matějů. MŠMT ČR, Praha, květen 2008.

Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti pro oblast vysokých škol na období 2006 – 2010. MŠMT ČR. Aktualizace pro jednotlivé roky.

Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové a inovační, umělecké a další tvůrčí činnosti pro oblast vysokých škol na období 2011 – 2015. MŠMT ČR 2010. Aktualizace pro r. 2011.

Education at a Glance 2003 – 2010. Paris, OECD 2003 – 2010.

Prudký, L. – Pabian, P. – Šima, K.: České vysoké školství. Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989 – 2009. Praha, Grada, 2010.

Štefl, O.: Vysokou školu absolvuje každý, kdo projeví zájem. Hospodářské noviny, 3. 3. 2011, s. 3.

Tématické hodnocení terciárního vzdělávání v České republice. Zpráva hodnotitelů OECD. Praha, Centrum pro studium vysokého školství, Praha 2006.

Výroční zpráva o stavu vysokého školství za r. 2004. MŠMT ČR 2004.

Výroční zpráva o činnosti vysokých škola 2009. MŠMT ČR 2009.

Závěrečná zpráva podskupin Národní ekonomické rady vlády pro konkurenceschopnost a podporu podnikání. Kapitola III – Vzdělanost. Únor 2011.

Kontakt:

Doc. Ing. Mojmír Helísek, CSc.
Vysoká škola finanční a správní
Katedra ekonomie a mezinárodních vztahů
Estonská 500, 101 00 Praha 10
mojmir.helisek@vsfs.cz

¹¹ Zpráva NERV také doporučuje „podpořit konkurenci vzdělávací nabídky alespoň částečným vyrovnáním dnes nerovných podmínek mezi VVŠ a SVŠ v nároku na státní finanční podporu“ (s. 28).